

зати, що по закінченні цього етапу ми одержали чітку дефініцію життя, але так само не можна сказати, що він був цілком марним, тому що ті знання, що були отримані в процесі цього періоду, дали поштовх до подальших досліджень життя вже на категоріальному рівні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового Завета. Канонические. Российское библейское общество. – М., 1994. – 296 с.
2. Цветник духовный. – М., 1903. – Ч. 1, 2. – 240 с.
3. Катехизис. Издание украинской православной церкви. – К., 1991. – 417 с.
4. Антология мировой философии: В 4 т. – М.: Мысль, 1969. – Т.1. – Ч. 1, 2. – 936 с.
5. Антология мировой философии: В 4 т. – Т.2. – М.: Мысль, 1970. – 776 с.
6. Монтень М. Опыты. Избранные главы: Пер. с фр. / Сост., вступ. ст. Г. Косикова. – М.: Правда, 1991. – 656 с.
7. Декарт Р. Сочинения: В 2 т. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 654 с.
8. Ламетри. Сочинения. – М.: Мысль, 1976. – 551 с.
9. Антология мировой философии: В 4 т. – М.: Мысль, 1971. – Т. 3. – 760 с.
10. Гегель. Работы разных лет: В 2 т.– М.: Мысль, 1973. – Т. 2. – 630 с.
11. Фейербах Л. Избранные философские произведения: В 2 т. – М., 1955. – Т. 1. – 444 с.
12. Фейербах Л. Избранные философские произведения: В 2 т. – М., 1955. – Т. 2. – 469 с.

ВОРОБИЙОВА Л.С

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

XX ст. характеризується посиленням інтересу до проблеми ідентичності. Цей інтерес виник не випадково. Стрімкі соціальні і культурні зміни, що відбулися в суспільному житті народів у більшій частині світу завдяки розвитку науки, промисловості, впровадженню нових, а особливо інформаційних технологій, призвели до зламу традиційної, усталеної з часом соціальної структури та руйнації звичних ідентичностей.

Упродовж останніх десятиліть соціокультурне ціннісно-нормативне середовище особистості зазнає значних змін під впливом глобальних процесів. Вплив нових технологій – глобальних за своєю природою – на зміни в соціальних стосунках, політичному й етнокультурному житті сучасного суспільства досить широко відстежені у відомих роботах зарубіжних авторів (Белл Д., Бродель Ф., Бурдьє П., Валлерстайн И., Гідденс З., Інглєгарт Р., Кастельс М., Луман Н., Тоффлер О., Турен А., Уолц К., Хендич та ін.). Дослідженню проблем національної (колективної) та індивідуальної ідентичності в умовах глобалізації присвячені роботи М. Кастельса, С. Хантінгтона, Ю. Хабермаса та ін. [1; 2; 3].

Останнім часом вказана проблематика досить широко висвітлюється в пострадянських та українських наукових джерелах [4]. Однак лишається відчутним значний дефіцит методологічних обґрунтувань проблем, що розглядаються.

Метою нашої роботи є виявлення особливостей нових ієрархій соціокультурної ідентичності.

Огляд наукових розробок з цієї теми дозволяє констатувати, що стосовно проблеми соціокультурної ідентичності на рівнях індивідуальних і надіндивідуальних у сучасних культурологічних і макросоціологічних моделях мова йде переважно про дві тенденції – “прогресуючу” ідентичність, ґрунтовану на цінностях, які привнесла інформаційна революція і постіндустріальна епоха загалом, і про ідентичність, що вибудовується за допомогою інверсії до культурних джерел. Тобто, що вплив глобалізації на ціннісну свідомість здійснюється двома шляхами – реорганізацією структури ціннісної свідомості зі зміною ієрархії базових цінностей і введенням нових додаткових модернізаційних цінностей.

Проблема встановлення національної ідентичності та ідентичності взагалі полягає у кореляції двох рівнів тотожності: хронологічного та, так би мовити, “локального”, і двох її вимірів – колективного та особистого. Крім того, аби ця ідентифікація мала успіх, самоідентифікація групи або індивіда повинна мати підтвердження з боку зовнішнього соціального оточення.

У науковій практиці існують два підходи до аналізу складання особистої ідентичності. Перший передбачає наявність певних гіпостазованих критеріїв ідентифікації і пов'язаний з пошуками якогось субстанційного начала, зв'язавшись з яким, людина завжди може впевнитися у власній ідентичності. Другий характеризується множинністю й мінливістю критеріїв ідентифікації та динамічною тотожністю особистості, що змінюється з часом та під впливом соціального оточення.

Класична філософія пропонує шукати основу собітотожності особистості у сфері самосвідомості, мислення, тобто намагається з'ясувати її сутнісні основи – ту незмінну частку, віднайшовши яку, людина впевниться у власній ідентичності.

Психологічна наука перенесла питання ідентичності з площини встановлення дефініцій, що було притаманно античній та середньовічній філософіям, до практичного рівня, на якому ідентифікація розуміється як пошук достатніх підстав, завдяки яким “личность может быть отнесена к какому-либо классу, типу или же на основании которых она может быть признана целостной и идентичной самой себе”.

У ХХ ст. на роздуми щодо собітотожності особистості значно вплинули психоаналіз, екзистенціалізм, феноменологія, які акцентували увагу на структурності та багатокомпонентності людської особистості. Саме в цей період особистість стає об'єктом постійних змін і інновацій, завдяки чому набуває динаміки та підвищує рівень саморефлексії. У пошуках власної ідентичності людина починає орієнтуватися на іншого, їй конче необхідне підтвердження свого соціального статусу зі сторони соціального оточення. Віднині ідентичність не успадковується, а активно вибудовується. Суспільство пропонує людині самостійно конструювати власну ідентичність з розмаїття соціальних ролей. Таким чином, ставиться питання про можливість вільної зміни навіть національної ідентичності.

Як член суспільства, людина стає носієм все більшого числа соціальних ролей, входить до різних нехарактерних для попередніх періодів. Адекватне встановлення ідентичності віднині виявляється неможливим у межах самої особистості, бо все чіткіше проявляється її соціальна природа. Відбувається відхід від субстанційного унітарного розуміння ідентичності. Вона виявляється мінливою та нестабільною, а її соціальний характер забезпечує суспільству можливість завдяки інформаційному впливу створювати змінені й навіть “удавані” ідентичності. Наскільки небезпечні маніпуляції з національною ідентичністю, ілюструє приклад тоталітарних режимів, коли не тільки окремі індивіди, але й цілі народи потерпали від штучно нав'язаних ідентифікацій. Можливо, саме усвідомлення цієї небезпеки спонукає виродження інтересу до пошуків субстанційних витоків національної тотожності в сучасному динамічному та фрагментованому світі, де нестійкі індивідуальні та соціальні зв'язки вже не гарантують певних підстав для адекватної ідентифікації.

Визначна роль у вивченні персональної ідентичності належить Е. Еріксону, який проаналізував її з точки зору структури й можливостей розвитку. Усі подальші студії з проблем національної ідентифікації велися з урахуванням цієї концепції. Він розумів ідентичність у цілому як процес “организации жизненного опыта в индивидуальное Я”, що зумовлювало її динаміку протягом усього людського життя. Ідентичність, таким чином, не є констатацією раз і назавжди встановленого факту, але знаходиться в стані невинного становлення і потребує постійного підтвердження, потенційно відкрита змінам. Еріксон розуміє ідентичність як складне особисте утворення, що має багаторівневу структуру. Перший рівень пов'язаний з усвідомленням людиною собітотожності з часом як певною відносно стабільною даністю. Другий – персональний рівень ідентичності – характеризується досвідом інтеграції соціальних ролей з індивідуальними характеристиками. Третій – соціальний – відображає внутрішню солідарність індивіда з груповими ідеалами.

Становлення національної ідентичності вбирає в себе три послідовні когнітивно-емоційні процеси. Спочатку індивід ототожнює себе із соціальною групою на рівні уявлень. Потім він інтеріоризує спільні характеристики референтної групи і сприймає притаманні їй норми та стереотипи поведінки, які з часом приписує собі, і вони починають регулювати його соціальну діяльність.

З точки зору антропологів і соціальних психологів, групова ідентичність базується на протиставленні “ми – вони” – складному динамічному процесі ототожнення/диференціації. Соці-

альна, у тому числі й національна, ідентичність залежить від міжгрупових відмінностей як маркерів диференціації, але також і від внутрішньогрупової гомогенності, бо наявність гомогенності національної спільноти підвищує її соціальну відмінність і, таким чином, посилює її ідентичність.

Проблема складання національної ідентичності в сучасному світі потребує подальшого ретельного дослідження. Наразі можна припустити, що успішному її вирішенню буде сприяти кореляція індивідуальних та групових критеріїв ідентифікації. В ідеалі ці характеристики повинні бути актуальні на обох рівнях і певною мірою збігатися.

Огляд наукових розробок із зазначеної теми дозволяє констатувати, що стосовно проблеми соціокультурної ідентичності на рівнях індивідуальних і надіндивідуальних у сучасних культурологічних і макросоціологічних моделях мова йде переважно про дві тенденції – “прогресуючу” ідентичність, ґрунтовану на цінностях, які привнесла інформаційна революція і постіндустріальна епоха загалом, і про ідентичність, що вибудовується за допомогою інверсії до культурних джерел. Тобто, що вплив глобалізації на ціннісну свідомість здійснюється двома шляхами – реорганізацією структури ціннісної свідомості зі зміною ієрархії базових цінностей і введенням нових додаткових модернізаційних цінностей.

Проте останнім часом мова все більше йдеться і про нові принципи організації професійної діяльності, формування нових пріоритетів особистості в соціумі і вплив новітнього суспільства на індивіда. Не менш значимим стає і вивчення зворотного впливу носіїв новітніх ідентичностей на суспільство з огляду на технічні можливості інформаційної епохи. У праці “Дух, самість і суспільство” Дж.Г. Мід зазначив: “...індивід одночасно як впливає на своє середовище, так і зазнає впливу з його боку. ...Індивід не може ввійти до певної соціальної групи без того, щоб дещо не змінити характеру такого утворення” [5].

Значна частина дослідників сьогодні виносить на перший план проблему нової співвіднесеності людини і виробництва, формування умов, за яких індивідуальність стає значимішою від суспільної організації. Такий підхід обумовлений визнанням факту, що однією з основ соціального прогресу в сучасному постіндустріальному суспільстві стає не масове матеріальне виробництво, а індивідуалізоване створення інформації і знань. Інформація – цей, згідно з Д. Беллом, основний виробничий ресурс постіндустріального суспільства, “народжує владу вищого рівня”, не тільки більш довершену, ніж владу грубої сили чи капіталу, але й найбільш демократичну за своїм характером [6].

Вагомість цієї трансформації є фундаментальною для економічної, соціокультурної і політичної структур будь-якого сучасного суспільства і для кожного його індивіда. Виникає новий тип працівника, що підриває основи приватної власності і принципи функціонування традиційної корпорації. У соціальній сфері суспільство зазнає фрагментування, і проста більшість уже не володіє ані достатнім моральним, ані достатнім економічним правом прийняття рішень. У політичній сфері інформаційна революція глобалізує процеси, які відбуваються, і обмежує ту владу і ті можливості національної держави, що раніше вбачалися внутрішньо іманентними.

Зростання прошарку соціально мобільного населення, орієнтованого вже не на задоволення своїх первинних матеріальних потреб, а на “постматеріальні потреби”, викликало значні зміни в системі суспільних і особистісних цінностей. У міру комп’ютеризації багатьох традиційних операцій “люди виявляються зайнятими тільки там, де необхідні людські оцінки, судження і творчість... головним стає не фізична сила, а здатність до інновацій” [7].

Утворення нових статусних страт означає, що залучені в процес виробництва суб’єкти втрачають суто матеріальну мотивацію своїх дій, так властиву колишнім суспільствам. Як слушно вказують західні дослідники, з розвитком господарських систем зростає вже досягнутий більшістю членів суспільства рівень добробуту, унаслідок чого тягар безпосереднього (матеріального) нестатку зменшується. Відтак після того, як людина досягає матеріального добробуту, що дозволяє їй не замислюватися над задоволенням звичних потреб, вона починає пошук самовираження поза традиційними стереотипами поведінки. “Висловлюючи самобутність, я також визначаю самого себе. Я реалізую потенціал, що належить виключно мені. Саме ця ідея лежить в основі сучасного ідеалу автентичності й мети здійснення себе, або самореалізації, в якій він зазвичай втілюється. Саме ця ідея надає моральної сили культурі автентичнос-

ті, включно з її zdegradованими, абсурдними та тривілізованими формами. Вона надає сенсу уявленню про те, що можна «робити свою справу» і можна «відбутися», – зазначав Ч. Тейлор [8].

Соціологічна наука достатньо обережно підходить до дослідження вказаного феномена, відзначаючи не усунення матеріальної мотивації взагалі, а виникнення цілком визначеного зрушення – від максимізації матеріального споживання до забезпечення більш високої “якості життя”, зауважуючи те, що додаткове збільшення грошових доходів уже не чинить колишнього впливу на поведінку індивіда.

Однак шкала пріоритетів у сучасному суспільстві дійсно дуже швидко змінюється. Низка соціологічних досліджень, покликаних з'ясувати вектори й межі поширення “постматеріалістичних” цінностей, показала, що вже до середини 80-х рр. якісним показником основних переваг того чи іншого виду діяльності виступає почуття задоволення від здійсненої роботи [9].

Зміна цінностей вимагає сьогодні радикальної переструктуризації управління соціально-економічним життям суспільства. Новітня корпорація, яку Тапскотт називає “мережною корпорацією”, підпорядковує свої цілі прагненням своїх співробітників і інтересам суспільства таким чином, що з'являється можливість говорити про неї не тільки як про економічний, але і як про “соціологічний” інститут. Відповідно має змінитися система мотивації і з'явитися більш глибинна система цінностей.

Відомо, що заново сформована система цінностей може стати життєздатною тільки в тому випадку, коли нові її елементи є більш узагальненими, ніж заміщені ними. Ці останні не відкидаються – “нова” цінність включає “стару” як окремий випадок. Нові цінності виникають у розладженому, але живому і діючому нормативно-ціннісному середовищі. Основою його живучості, відзначають дослідники, є усталеність фундаментальних (“вищих”) цінностей, пов'язаних з релігією і глибокими культурними традиціями і водночас – відсутність масових установок на збереження “старих цінностей” [10].

Дослідження трансформацій ідентичності перехідних спільнот, до яких належить і сучасна Україна, свідчать, що фаза пристосування до тривалого глобального соціально-економічного переструктурування соціуму зазвичай ділиться на три послідовні етапи [11]. Перший – це первинне пристосування до ситуації виживання, перебудова “старої” системи цінностей і норм відповідно до реально чинної (соціалізація і ресоціалізація населення). Другий – це етап персоналізації, здійснення життєвих виборів на підставі власних потреб та інтересів, власної індивідуальності в усталеному соціумі. Третій – етап інтеграції, суб'єктивного прилучення себе до певного середовища, прийняття його як свого, відчуття конгруентності (тотожності) з ним, бажання жити в ньому, консолідуватися з іншими.

За більшістю соціологічних критеріїв сьгоднішнє українське суспільство перебуває лише на першому етапі – етапі адаптації. Тільки перехід до другої стадії можна буде вважати початком стабілізації нормативно-ціннісної системи. З переходом до третьої фази – інтеграції та конгруентності – можна буде казати про усталення новоствореного порядку й оновлене суспільство. Соціально-психологічні і соціологічні дані свідчать, що переважна більшість українських громадян досі перебувають у стані соціальної невизначеності, недостатності, незадоволеності собою та навколишнім – “навіть так звані «нові українці»... не відчувають щасливи ми... Психічна інфляція, яка призводить до атрофії індивідуальності, ототожнення з соціальною роллю «нового багатія»... з необмеженими можливостями... позбавляє людину соціального імунітету, соціальної відповідальності... занурює до історично набутих найгірших архетипів колективного підсвідомого” [Там же].

Однак дослідження в іншій площині суспільної свідомості засвідчує, що “ як це не парадоксально... узагальнений образ «сучасного життя» у свідомості людей формується не під впливом реальних проявів життя. Таким чинником стає не усвідомлення й оцінка його конкретних проявів, а стереотипізація уявлень через співставлення особистістю життя «тоді» і «тепер»” [12].

Ці результати співпадають із загальноновизнаною серед соціологів і соціальних психологів сьогодні точкою зору, згідно з якою засвоєння нових культурних моделей розпочинається на поверхневому рівні. Якісний аналіз мережі трансляцій центральних каналів телебачення й основних рубрик низки тиражних всеукраїнських газет сьогодні підтверджує ту величезну

увагу, що приділяється насамперед поширенню нових культурних моделей, зокрема стилю життя нових українців тощо. Так само чітко констатується загальний спад творчого потенціалу, інтересу до культуротворчості і значеннєвих пошуків, роздробленість і розпушеність найосвіченіших груп. На особистісному рівні “змістилося саме поняття норми, нормального, тобто загальноприйнятного, усталеного життя” [13].

Для нашого дослідження соціальних ідентичностей особистості вкрай важливим є висновок соціологів щодо ваги, котрої набуває в процесі стратифікації (розшарування суспільства) її суб’єктивна компонента – самоідентифікація індивіда з певним статусним прошарком суспільства.

Для розвинутого західного суспільства такий тип самоідентифікації має достатньо об’єктивних обумов. Але статусна ідентичність є далеко неоднозначним за наслідками чинником видозмін ціннісно-нормативного середовища особистості в сучасному українському суспільстві.

Сьогоднішньою особливістю соціально-стратифікаційних процесів в Україні є і їхня деінституалізація. Втрата адекватних критеріїв особистісної самоідентифікації більшістю членів суспільства має своїм наслідком зростання кількості маргіналізованих прошарків. У цьому контексті потребують додаткового вивчення передумови статусної самоідентифікації особистості в різних соціальних групах, розгляд статусної мобільності та означення оптимальних напрямків її реалізації в українському суспільстві.

На думку автора, цей підхід до дослідження домінуючих соціально-рольових самоідентифікацій особистості дає змогу відслідкувати певні наслідки соціокультурних трансформацій суспільства.

Вважаємо також, що виявлення основних і специфічних особливостей нової ієрархії соціокультурної ідентичності з урахуванням змін у специфіці особистісної ідентифікації на етапі перехідного періоду допоможе формуванню національної еліти як чинника соціальної інтеграції держави і запобігги процесам маргіналізації суспільства.

Видатний представник структурної антропології К. Леві-Строс вбачав у кризі ідентичності нову біду сторіччя і стверджував, що ця проблема, вийшовши за межі соціально-філософського і психологічного аналізу, набуде міждисциплінарного характеру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Castells M. The information age: economy. society and culture. – Vol. 3. – The power of identity. – Blackwell Inc., 1999. – 276 p.
2. Хантингтон С. Кто мы? пер. с англ. – М.: Транзиткнига, 2004. – 635 с.
3. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи. Донецк, 1999. – 190 с.
4. Панарін О.С. Искушение глобализмом. – М., 2000. – 328 с.; Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. – М.: Рефлекс-бук; К.: Ваклер, 2002. – 480 с.; Людина і культура в умовах глобалізації: Зб. наук. статей. – К.: Видавець ПАРПАН, 2003. – 400 с.
5. Bell D. The cultural Contradictions of Capitalism. – N.Y., 1996. – P. 162.
6. Davidson J.D. Lord William Rees-Mogg. – N.Y., 1997
7. Ч. Тейлор. Етика автентичності. – К.: “Дух і Літера”, 2002. – С. 128.
8. Мюнх Р. Социологический анализ новой диалектики и динамики развития информационного общества. – М., 1999.
9. Ferguson M. The aquarian Conspiracy. – London. – P.72
10. Донченко, Ю. Романенко. Архетипи соціального життя і політика // Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
11. Злобіна О.Г., Тихонович В.О. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності. – К., 1996. – 100 с.
12. Соболева Н.І. Соціологія суб’єктивної реальності. – К., 2002. – 296 с.

В.В. ГЛАЗУНОВ

ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ОЛИГАРХИЧЕСКОЙ